

Михайло Косач як персонаж публіцистики Олени Пчілки (до питання рольових псевдонімів)

У статті йдеться про псевдоніми Олени Пчілки, зафіксовані словниками, а також неідентифіковані, як об'єкт для окремого дослідження. **Мета** статті – окреслити як об'єкт літературознавчого дослідження феноменологію псевдонімів у творчості Олени Пчілки загалом, у публіцистиці зокрема. Досягнення цієї мети потребує поєднання **методологічних підходів**: культурно-історичного і культурософського (контекст епохи, культурно-громадська місія авторки), психоаналітичного (гра в процесі творчості), метадраматичного (параметри «роль в ролі»), лінгвістичного (ономастичний аспект псевдонімів), структуралістського (бінарність рольового розподілу).

Результати. У процесі творчості митців ХХ ст. домінує рефлексія й усвідомлене програвання внутрішніх конфліктів, а отже специфіку творчого процесу визначає гра (у найглибших витоках сублимація дорівнює грі), а особливим ідентифікатором авторського стилю стає драматизація усіх жанрів і видів творчої діяльності. Письменницькі псевдоніми гідні стати окремим об'єктом дослідження, із залученням низки сучасних методологій. Для цього варто звернутися до акторського досвіду використовувати псевдоніми та амплуа. Запропоновано кілька тез для вираження феноменології письменницьких псевдонімів. положення підтверджено аналізом двох неідентифікованих псевдонімів Ольги Косач-Драгоманової – Михайло Західний і Михайло Слобідський, які з'явилися у «Газеті Гадяцького земства» 1917 р. за її редакторства. **Висновки.** Важливим аспектом цих двох псевдонімів є їх чітко наголошена бінарність – спільне ім'я, семантично антонімічні прізвища. Це втілення критичного мислення Олени Пчілки і водночас її політичної прозорливості. Крім головної жіночої ролі, зазначеної у найбільш відомому її псевдонімі, Олена Пчілка створила також низку чоловічих амплуа.

Ключові слова: псевдонім, криптонім, драматизація, гра, роль, амплуа.

Вступ

Псевдоніми письменників ще не стали окремим об'єктом дослідження, незважаючи на активне використання словників псевдонімів, коли йдеться про персоналії. Це при тому, що навіть на перший погляд простежуються цікаві тенденції, які легко проектувати на глибші дискурси не лише літератури, а й культури в цілому. Насамперед впадає в око надто нерівномірний розподіл концентрації псевдонімів в історико-літературній і персональній площині. Спостерігаються періоди сплеску, своєрідної моди на псевдоніми.

Якщо вести мову про українську літературу, то це не період ХІХ ст., час особливих гонінь на україномовних письменників, як можна було б припустити, а період суттєвого послаблення утисків: початок ХХ ст. Тут би варто в'яснити співвідношення у застосуванні псевдонімів і криптонімів, провести чіткішу межу між ними, або ж синонімізувати. Не менш очевидна різниця між інтенсивністю використання псевдонімів різними авторами (є своєрідні кількісні рекордсмени, до яких належить й Олена Пчілка). З психологічної чи навіть психоаналітичної точки зору цікавим є явище витіснення прізвища псевдонімом (той приклад, коли словники уживають зворот «справжнє прізвище»): Марко Вовчок, Ганна Барвінок, Панас Мирний, Олена Пчілка, Леся Українка, Домонтович... З іншого боку, є автори, яких цілком задовольняє родове прізвище. Але в цьому ж ряду варто зауважити таке цікаве явище, як доповнення відомого прізвища своєрідним рольовим псевдонімом: Кобзар замість Шевченко, Каменярь замість Франко (прийнятий суспільством внаслідок усвідомлення символічної ролі автора). Усе сказане спонукає використати поняття «рольовий псевдонім» в якості теоретичного. Насамперед варто звернутись по аргументацію до театрознавства. Як відомо, найдавніша і найбільш усвідомлена традиція звертання до псевдонімів закріплена в середовищі акторів. На думку І. Єремєєвої, «в акторському середовищі Наддніпрянської України другої половини ХІХ – початку ХХ ст. псевдонім став невід'ємним професійним атрибутом. Основною причиною взяття псевдоніма було створення актору вигідного іміджу, який гарантував популярність і визнання публіки. Окрім того, практика взяття сценічних імен нерідко слугувала для приховання соціального та етнічного походження, уникнення чи підкреслення родинних зв'язків. Способи творення псевдонімів в акторських колах відповідали основним методам формування реальних антропонімів. Їх утворювали від імен батьків, топонімів, етнізмів, запозичували у відомих літературних героїв, вкладали у них якісні характеристики особи актора. Існувала також практика поєднання кількох способів творення антропонімів в одному, подвійному прізвищі. Оскільки псевдонім зазвичай обирався самостійно, він нерідко відображав світогляд і систему цінностей актора, його індивідуальність» (Єремєєва, 2014: 143). Отже, при вивченні персоналій будь-якого митця, що активно застосовував псевдоніми, варто звернути на це увагу також із позиції певних закономірностей. Бо перелік псевдонімів чи навіть їх докладне

дешифрування – це лише інформація до роздумів.

Можна вважати суміжною чи дотичною проблематикою дослідження рольових масок ліричного героя. У поезіях про завдання поезії, місію поета, специфіку поетичної творчості їх автори досить часто промовляють від імені тих поетів, які утвердились в історії культури чітко окресленою місією. «Обираючи героєм свого рольового монологу постать того або того митця, поет свідомо зіставляє його ідейно-художню позицію із власними творчими прагненнями, вживаючись в образ іншого, намагається знайти в ньому й себе, усвідомити в дзеркалі відтворюваного ним безцінного художнього досвіду потаємний сенс, рушійні сили та мету справжнього мистецтва» (Мороз, 2019: 43). Це той приклад, коли варто культурософську концепцію гри спроектувати на процес творчості, адже, як показав Й. Гейзінга, «Всяка поезія народжується грою: священною грою поклоніння богам, святковою грою залицяння, бойовою грою герцю, сперечальницькою грою похвальби, глузування й звинувачення, жвавою грою дотепництва й винахідливості» (Гейзінга, 1994: 211).

Саме тому, що у процесі творчості митців ХХ ст. домінує рефлексія і усвідомлене програвання внутрішніх конфліктів, специфіку творчого процесу частіше визначає гра (у найглибших витоках сублімація дорівнює грі: не вчинити щось агресивне, а віртуально прожити роль вбивці).

Найбільш помічним у справі усвідомлення проблеми використання псевдонімів письменниками може стати звертання до театрального досвіду (в плані теоретичному поняття «роль» досліджене досить глибоко театрознавцями і наратологами). З точки зору метадраматичної, подібним до використання багатьох псевдонімів є застосування прийому «роль в ролі», коли персонаж мусить перевтілюватись на очах публіки; з наратологічної точки зору це стосується ролі власне наратора, головного посередника між автором і читачем. Певні підказки до розв'язання проблеми можна знайти і в дослідженнях акторського «амплуа».

П. Паві: «Будучи поняттям-«байстрюком між дійовою особою й актором, який її втілює, амплуа виступає синтезом фізичних, моральних, інтелектуальних і соціальних рис. Класифікація амплуа можлива за різними критеріями: – соціальний рівень: король, слуга, васал; – плащ як роль (перші ролі та засновники комедії); корсет як роль (наприклад, селянки в комічній опері в корсетах і спідничках);

характер: хитрун, закоханий, зрадник, шляхетний батько, дуенья» (Паві, 2006: 37). Придивившись до тих письменницьких персоналій, коли псевдонім витісняє прізвище, можемо зафіксувати відтінок (на перший погляд ніби не дуже помітний) саме значення «амплуа». Щоправда, семантика більшості псевдонімів частіше корелюється із поняттями «роль», «місія». Насправді ж, з психологічної точки зору, аплуа (а воно так само невід'ємне від письменницької професії, як і від акторської) важливе, оскільки це та суспільна роль, яка усвідомлюється в процесі формування взаємин між автором і його реципієнтами (що теж є активною стороною комунікації: в ролі «шанувальників» чи навпаки, розлюченого натовпу).

«Сьогодні, як і колись, актори дуже емоційно ставляться до своєї ролі: чи то йдеться про імітацію й наближення до ролі на зразок вдягання того чи іншого вбрання, яке найточніше підкреслює статуру; чи то про створення ролі відповідно до своєї натури й окреслення відповідно до своєї особистості, тіла й уяви. Роль (манера її подання та інтерпретації) переслідує актора постійно, проте він ставить перед собою завдання, яке визначає всі його наміри: з'ясувати своє місце та завдання в суспільстві, пов'язане з виконанням ролі (індивідуалізованої або конформістської), яку відіграє театральна творчість у світі, де він перебуває» (Паві, 2006: 389). Можливо, сказане про акторів ще більшою мірою стосується письменників, принаймні, сьогодні легко ужити поняття амплуа до авторів популярної, або жанрової, літератури (автори детективів, фентезі, пригод, горору, тощо, тощо). Псевдонім відсилає нас до української традиції наділяти прізвиськами людей, які проявили себе неординарним вчинком чи продемонстрували певну рису характеру (згодом ці прізвиська стають прізвищами). Давнину традиції підтверджує любов до прізвиस्क у підлітковому середовищі.

Мета статті – окреслити як особливий об'єкт для літературознавчого дослідження феноменологію використання псевдонімів у творчості Олени Пчілки.

Методи й методики

Досягнення цієї мети потребує поєднання **методологічних підходів**: культурно-історичного культурософського (контекст епохи, культурно-громадська місія авторки), психоаналітичного (гра в процесі творчості), метадраматичного (параметри «роль в ролі»), лінгвістичного (ономастичний аспект псевдонімів), і структуралістського (бінарність рольового розподілу).

Виклад основного матеріалу

Михайло Петрович Косач (1869–1903), старший син Ольги Петрівни Косач, прожив яскраве, насичене здобутками життя, обіцяв зробити ще дуже багато, але помер раптово, від хвороби, ніби й не смертельної за тих часів. Родина тяжко переживала цю смерть, а особливо – матір і сестра Лариса, на той час дві письменниці, добре відомі українській спільноті під літературними псевдонімами. Через кілька років після втрати сина доля дала Олені Пчілці шанс реалізувати ще одну іпостась своєї творчої натури – стати блискучою публіцисткою, журналісткою і редакторкою. У своїй виснажливій боротьбі за українську націю Олена Пчілка зіграла безліч ролей, для кожної з них написала окремий сценарій. На посаді редакторки, особливо в скрутні часи, вона створила цілий віртуальний колектив, приховавши той факт, що насправді основним автором свого часопису, а згодом газети, була вона сама.

Існують різні версії, наскільки важливу роль зіграла Ольга Петрівна у виборі псевдонімів для себе і дітей. Лариса Мірошніченко зазначає: «Ольга Косач-Кривинюк свідчила, що літературні псевдоніми для Михайла (Михайло Обачний) та Лесі (Леся Українка) підшукала мати, Олена Пчілка. А от Ізидора Косач (Борисова) в листі до музею Лесі Українки в Києві від 29 грудня 1962 р. писала про те, що брат Михайло (Обачний) і сестра Ольга (Олеся Зірка) самі собі обрали такі псевдоніми – і ніякої історії в родині вони не мали» (Мірошніченко, 2009: 112). Якщо міркувати логічно, то більшої довіри заслуговує свідчення старшої Ольги: по-перше, вона ближча по вікові до сімейної події і могла краще її запам'ятати, по-друге, історія зачіпала її особисто, а це додатковий стимул добре пам'ятати. Що ж до спогадів Ізидори, то вона, справді, могла запам'ятати саме легендарну частину історії, суть якої полягає в тому, що Леся Українка й Олена Пчілка стали успішними виконавицями ролі, визначеної псевдонімом, а Михайло й Ольга свідомо від запропонованих ролей відмовились (інтенсивність відмови свідчить, що псевдоніми не були обрані ними самостійно).

У словнику О. Дея зафіксовано 44 псевдоніми й криптоніми, які використала Ольга Косач у творчій діяльності. Але із поля зору дослідника випав надто важливий (хоч і короткий) період її письменницької і редакторської діяльності – робота редакторкою «Газети Гадяцького земства» у 1917–1918 рр. Це був той час, коли у повітовому зросійщеному містечку Гадячі не було стільки

україномовних освічених людей, зокрема із журналістським досвідом, які могли б скласти колектив, що забезпечив би Ользі Косач досягнення голосно задекларованої мети: зробити повітову (районну) російськомовну газету українською за духом і формою. У тих умовах це було практично нездійсненне завдання, але через півроку її редакторства «Газета Гадяцького земства» отримала додаткову назву – «Рідний Край», назву виплеканого нею протягом десятиліття українського, націоналістичного по духу часопису, який перестав виходити у 1916 р. через політичні й фінансові причини. Письменниця з драматургічним і театральним досвідом, Олена Пчілка була схильна до драматизації всієї публіцистичної творчості. Оскільки роль редакторки вимагала насичення часопису різними жанрами і широкою тематикою, жанровий діапазон публіцистики Олени Пчілки за десятиліття редакторської праці надзвичайно розширився. Найбільш гострі, полемічні матеріали «Рідного Краю», а також усю художню прозу і драматургічні твори підписані у той час добре відомим псевдонімом *Олена Пчілка*. Цікаво, що в інформації про редакторку змінилася послідовність: з О. Косач (Олена Пчілка) на Олена Пчілка (О. Косач). Від головного псевдоніму походить більшість криптонімів: О. П., П., П. О., П. К., які через часте вживання і прозорість вже стали версіями головного псевдоніму. Зайве казати, наскільки псевдонім *Олена Пчілка* змістовний і рольовий. Роль бджілки (важливо: жіночий рід, який не має чоловічого відповідника) на ниві українізації: невтомної, працьовитої, медоносної. Щоправда, дехто із сучасників, від пори до пори, жартуючи щодо семантики слова «пчілка», нагадував і про існування жала, тобто здатність дати гостру відсіч. Ймовірно, на перших порах цей семантичний відтінок не враховувався, але у всій подальшій біографії він постійно актуалізувався. Якось органічно виникли допоміжні ролі Колодяжинської, Полтавенко, Суботенко, ціла гвардія помічників для «чорної роботи» (ставши членом київської «Просвіти», Олена Пчілка на сторінках «Рідного Краю» нарікала на українців, що уникають щоденної чорної роботи у справі українізації, хоч декларують свою українську свідомість). Цікавою новою роллю став автор фейлетонів «Рідного Краю» (рубрика «Теревені»): *Хтось*. Це були дотепні й часто гостро-критичні теревені автора чоловічої статі з різношерстою читацькою публікою, переважно на літературно-мистецькі теми, але завжди з відчутним суспільно-політичним забарвленням.

1917 рік, від часу «великого перевороту» (так Олена Пчілка називала лютневу революцію, коли цар відрікся від престолу, а до влади прийшов Тимчасовий Уряд, нібито цілком демократичний) став стимулом для активізації редакторської діяльності. З неймовірною емоційністю подаються в повітовій газеті численні матеріали різних жанрів про події, пов'язані з українською незалежністю. Водночас боротьба з ворогами українства загострюється, розгортається в свідомості кожного українця і продовжується на всю соціально-політичну дійсність. Боротьба за незалежність – це боротьба не тільки з адептами шовіністичної організації «Союз русского народа», а й з перевертнями-українцями, з ворожими до українства національними меншостями (євреями й поляками), з «друзями»-поступовцями, демократизм яких розвіюється там, де починається «українське питання», з найстрашнішою «чорною хмарою», яка сунула на Україну – з більшовиками. Ця непосильна боротьба вимагала великих сил, а спиратись на когось у повітовому містечку було небагато можливостей. Тому Олена Пчілка покликала на поміч цілу віртуальну гвардію: великий штат, уповноважений відповідними псевдонімами: Лютий, Сергій Гаєнко, К. Бір, С. Понурий, Селянин, «В. Ж.», Дід Письменний; здвоєні: «Н. Ж.» – В. Степовий, «Н. Ж.» – Мак, «Н. Ж.» – Лютий; М. Байдуже, В. Досвідчений, Рухлявий, Галь-Галь, О. Шершень, К. Я. Дух...

Два найцікавіші псевдоніми, якими підписані численні ґрунтовні статті гадяцького періоду – Михайло Західний і Михайло Слобідський. Власне, саме ці віртуальні автори надають надзвичайно цікавий матеріал для досліджень у різних аспектах. Насамперед йдеться про ідентифікацію текстів Олени Пчілки, оскільки є всі підстави вважати, що десятки статей, підписаних цими двома іменами плюс похідними ініціалами *М. З.*, – її авторства.

У статті «Чого це люди повеселіли?» (ГГЗ, 1917: № 38, 2)¹, за жанром близької до промови, яка стилем і змістом становить одне ціле з іншими текстами 38-го номера газети (Олена Пчілка ще офіційно не посіла посаду редакторки, але почала активно насичувати газету україномовними текстами), з'являється підпис *М. З.* Серед ідентифікованих псевдонімів і криптонімів варіанту «*М. З.*» не зазначено. Якщо це тексти Олени Пчілки, то треба шукати логіку в підписуванні, бо у всіх версіях її підписів вона таки існує. Буква *М.*

¹ Далі, покликаючись на «Газету Гадяцького земства» (ГГЗ) за 1917 р. у статті, у дужках вказуватимемо число і сторінку.

прописана серед її псевдонімів (Мама, або ж Михайло). А яке походження букви З? Підпис з'явиться в газеті неодноразово, під подібними за стилем і змістом текстами (есеїстичними, більшою мірою емоційними). У № 58 за 1917 р. розміщено велику статтю за підписом *О. П.* «Що воно таке – унія та уніяти?», після неї – коротка інформація про Андрія Шептицького, за підписом *М. З.* Ще ближче до редакторки у № 67 за 1917 р. стаття «Спілка “Просвіт” у Гадяцькому повіті», підписана *М. З.* З'явилася стаття тоді, коли головою Гадяцької «Просвіти» було обрано Олену Пчілку. На зібранні «З відчитом про поєднання “Просвіт” Гадяцького повіту для спільної роботи, виступив від імени Гадяцької “Просвіти” *М. Західний* і подав нарис статуту для поєднання усіх “Просвіт” у повіті. *М. З.*». Отже, з'явилося пояснення букви З. – Західний. Повний псевдонім Михайло Західний теж з'являється: «Галицька болячка лопнула» («ГГЗ», 1917, № 69). Так підписано у № 92 1917 р. некролог «Пам'яті Громадянина. (Посмертна згадка)», присвячений «єдиному українцю серед 10 тисяч “хахлів” міста Веприка Івану Попельнюху». Цей чоловік виступав за те, щоб «ГГЗ» виходила українською мовою, «тим більше, що єсть кому в Гадячі бути українським редактором нашої газети». «Бажання Івана Попельнюха сповнилося і він діждався того часу, що газету Гадяцького Земства видається українською мовою». Ще одна цікава поява псевдоніма Михайло Західний у матеріалі «З'їзд “Просвіт” Гадяцького повіту» (№ 105, 2): на ньому вибрали Пчілку головою, але в замітці подано виступ *М. Західного*: «Про поєднання “Просвіт” у Повітову Спілку говорив *д. М. Західний*», переказано його доповідь як головного доповідача, який охарактеризував роботу «Просвіт» у Галичині як зразкову і подав план організації гадяцьких повітових «Просвіт»... далі уживаються слова «промовець», «доповідач»... І от цього головного доповідача чомусь не обрали в гадяцьку раду, його немає в переліку імен організаторів. Але матеріал про засідання підписаний *Михайло Західний*.

Автор з ім'ям і прізвищем «Михайло Західний» справді існував у часі Олени Пчілки. Західний *М. В.* (1885–1935) – це правозахисник і активний просвітянин із м. Бережани Тернопільської обл., його життя повністю прив'язане до рідного міста. Він публікувався в деяких київських газетах, але не в «Рідному Краї». Цей автор не міг з'явитися 1917 р. в гадяцькій газеті і стати одним із найактивніших дописувачів (13 публікацій за рік). Але, судячи з одночасної появи ще одного суголосного автора, Михайла Слобідського (14 публікацій

упродовж року), це Олена Пчілка вибрала собі нові рольові псевдоніми: для висвітлення тем певної тематики.

Щодо ініціалів *М. З.*, то вони більшою мірою криптонімічні, безособові. Персонаж для виголошення промов і повідомлень про визначні події, особливо пов'язані з жіночим рухом: «Прокиньтесь, славетні дочки України!» (№ 44, 2–3). Цей текст продовжує попередній, надрукований у тому ж номері газети, за підписом *О. П.* Жіноча тема на різні лади звучала на сторінках «Рідного Краю», тут подано її емоційну квінтесенцію. Підпис *М. З.* стоїть під есеєм «Рішуча хвиля» (№ 63, 3). Назва суголосна назві редакційної статті «Супротивна хвиля» («Рідний Край», 1908, № 33). Загалом стиль Олени Пчілки легко впізнати у всіх текстах з підписом *М. З.*, завдяки численним перегукам і повторам зі статтями, підписаними ідентифікованими псевдонімами. Для ролі «*М. З.*» Олена Пчілка не змінює стилю, лише додає емоційності. А от у памфлеті «З кого глузують росіяне?» (№ 70, 2, 8), за підписом *М. З.*, авторка дає волю сарказму й нещадно розвінчує міф про братерство, яким годують росіяни українців щоразу, коли відчувають посилення їхньої самосвідомості. Тут перегуки з багатьма сатиричними матеріалами «Рідного Краю», адже Олена Пчілка не тільки націоналістка, а й виразниця анти-москвофільства.

Підпис «*М. З.*» – під репортажем «Селянський з'їзд в Гадячі» (№ 60, 1–2). Тільки Олена Пчілка могла зауважити відмінність цього з'їзду, вперше у повному сенсі демократичного й українського, від усіх попередніх, подібних за функцією. «З'їзд закінчив свої праці у 9-ій годині вечора.

Працював безупинно весь час, з маленькою 10-хвилинною перервою. За весь час нарад не сказано ні однісінького лишнього слова. Всі промовці говорили до речі, селяне своїми діловими запитаннями доказали свою політичну зрілість.

З досвіду, придбаного на Гадяцьких зборах, з'їздах і народніх мітінгах, зазначу, ще цей Селянський З'їзд був одним з найповажніших від того часу, як у нас проявилось громадянське життя.

Відчували це скликаючі З'їзд і самі селяне, тож закінчили його дуже урочисто, дякуючи один одному за спільну допомогу. Зосібна піднесено заслугу енергійного голови З'їзду, Карпа Кутового» (№ 60, 2).

Але: репортаж «Другий Селянський З'їзд у Гадячі» (№ 66, 3–4) вже було підписано прізвищем *Слобідський*. Така от взаємозамінна пара власних кореспондентів...

Дві ролі, підписані «Михайло Західний» (варіант *М. Західний*) і «Михайло Слобідський» (варіант *Слобідський*) – це вочевидь складні ролі, які можна було б визначити як певне амплуа Ольги Косач, амплуа, що втілювало чоловічі риси її характеру. Оглянемо матеріали, приписувані двом Михайлам. Підпис *Михайло Західний* під нарисом «Галицька болячка лопнула» (№ 69, 2) обґрунтований змістом – розмовою про діячів такого «західного» явища, як галицьке москвофільство. Олена Пчілка «притягує» у «східну», провінційну гадяцьку газету матеріал, здається, не дуже актуальний для місцевого читача, але насправді в ньому головна її тема – проблема багатовікової, тотальної русифікації українців (тепер хахлів-перевертнів). Москвофільство неодноразово фігурує на сторінках «Рідного Краю» у подібних контекстах (зокрема: «В Галичині. Бійки з москвофілами». «Рідний Край», 1910, № 48).

Цікавий аспект ролі Михайла Західного виявляється в нарисі «Вільне Козацтво» (№ 114, 2–3). Як досвідчена оповідачка й драматургиня, Олена Пчілка легко міняла маски наратора, в тому числі і їх гендерну ідентифікацію. Звернення записуватися до «Вільного Козацтва» більш переконливо звучало з чоловічих уст, а прізвище *Західний* нагадає комусь про подібні організації в Галичині – товариства «Січ», про які розповідалось у статті «Товариства “Січі” в Галичині» («Рідний Край», 1909, № 10). Втім, знати добре й жіночу руку – в статті наголошено, що записуватись можуть особи різної статі («без різниці національностей і полу!»). Небагато в тодішній Україні було освічених людей, навіть «поступовців», які б хотіли бачити серед «Вільного Козацтва» – жінок... При нагоді варто сказати кілька слів і про забуту організацію «Вільне Козацтво», створену 1917 р. для захисту від большевицьких військових загонів, внаслідок наступу яких на країну швидко насунулася руїна. «Вільне Козацтво» було створене Центральною Радою, почесним отаманом організації став Павло Скоропадський, військовим отаманом – Іван Полтавець-Остриця. 13.11.1917 р. Генеральний Секретаріат затвердив Статут «Вільного Козацтва на Україні», структура якого чітко й дохідливо описана в статті. На вимогу німців указом уряду УНР весною 1918 р. було розформовано усі загони «Вільного Козацтва». Обороняти Україну від більшовицького терору далі було нікому.

«Одвертий лист бранця-українця до Генерального Секретаріату України» підписано: «Військовий бранець Михайло Західний. Гадяч, 9 листопада 1917 р.». Початок листа: «Україна стала вільною країною.

Заб'ється живо серце кожного українця, де б він не був, чи тут, на Україні, чи поза Україною, – в Австрії, на Угорщині, в Америці.

Заповіти пророків збулися, національна мрія здійснилася: *Україна стала вільною державою.*

Живіше заб'ється теж серце кожного бранця українця, котрий до війни вслухувався в крик-стогін поневоленої України, а тепер тут, на Україні, почув радісну благовість і своїми очима побачив, як з Неньки України впали кайдани» (№ 108, 3). Це у всій повноті засобів публіцистика Олени Пчілки. Але разом з тим проблематика статті надто залежить від статусу, наданого автору: тут Михайло Західний – це «бранець-українець». Йдеться про полонених, яких захопили російські війська в Галичині, воюючи з Австрією. Звісно, там були переважно українці. В інших матеріалах газети редакторка не раз наголошувала, як дивувалися росіяни, у тому числі воєнні кореспонденти, які подавали репортажі до центральних російських газет, виявивши в «Австрії» величезне україномовне населення. Така реакція войовничого невігластва варта була сарказму і сатири. Що ж до «одвертого листа бранця-українця», то, як покажуть наступні оголошення, йшлося про створення Комітету, який би опікувався справами полонених українців, які тимчасово перебували в Гадячі. Газета стала справжньою трибуною для оприлюднення проблеми і виконала свою місію: реально допомагала полоненим. «А нам нема змоги тепер вернутись додому. Ми просимо тільки: Розширте на нас тут такі права, якими користаються наші брати виселенці та біженці.

Будучи вільними, ми більше дамо користи, ніж в стані неволі.

Зніміть з вас клеймо невірників на нашій рідній прадідівській землі, на Україні, і дайте нам волю!

Ми служили Україні вірно і ще хочемо їй послужити, як вільні люде, на українській землі» (№ 108, 3).

В оголошеннях про ті чи інші повсякденні справи бранців-українців можна натрапити і на такий підпис: «Писарь М. Західний». Навіть закрадається підозра: чи не було якоїсь реальної людини в числі тих галицьких полонених, яким редакторка допомагала відстоювати їхні права? Тим паче, що одночасно з тими оголошеннями в ГГЗ друкуються фрагменти художнього тексту під назвою «На війні. (З записної книжечки одного бранця)» (№ 87: 2, 4). Продовження з такою ж назвою далі: № 88: 2–3; № 89: 3; № 90: 2. Ось фрагмент для прикладу: «Команда бригади опинилася на орошеному кров'ю горбку № 307 (під Перемишлем). За нами, в долині, над

потічком, лежить труп біля трупа, бо перед нашим прибуттям, може з тиждень, ішли затяті бої. Санітари вдень і вночі підбірають ранених, не спиняючись ні на хвилину в тій праці.

А трупів, що гниють під промінням сонця, там, у долині, нікому підібрати.

Спочиваємо в добре укріплених окопах, відбитих од супротивника після трьохденної кривавої розправи. Вдень і вночі санітари зносять хворих на халеру. Халерні вози не можуть всіх перевезти в халерні бараки. Тих, для котрих не стало місця на халерних возах, санітари укладають поруч на траві, перед нашими окопами.

Лежать хворі рядком, на виду – чорні як земля, з запалими щоками» (№ 87, 2). Одразу відчувається особисто пережите, реальний досвід справжнього учасника війни. Завдяки контактам з полоненими редакторка могла отримати такі записки, за умови збереження їх анонімності. І логічно було б, якби йшлося про реальну людину, під псевдонімом (уже криптонімом), очікувати підпису «Михайло Західний», але ні – усі ці тексти належать перу Михайла Слобідського.

Таким чином, дві ролі раз у раз сплутуються, тому не складаються два окремі сюжети, відповідні семантиці обраних псевдонімів.

Як йшлося вище, Михайло Західний був активним «діячем» при заснуванні Гадяцької «Просвіти», виступав з промовами, пропонував організувати всі «Просвіти» Гадяцького повіту за галицьким зразком. Коли ж організація усталилася, коли почастишали репортажі про її ініціативи й заходи, а також повідомлення про діяльність «Гуртка українознавства» (всюди – головна організаторка й очільниця Олена Пчілка), автором таких повідомлень чомусь став Михайло Слобідський («З життя Гадяцької “Просвіти”») (№ 115, 4). Ймовірно, виникла необхідність відмежувати роль українського бранця-галичанина, віддану Михайлові Західному.

Ось цікавий приклад поєднання газетних матеріалів у ГГЗ за 1917 р. (№ 108, 2): на одній сторінці розміщено замітку «З життя української галицької молоді в рр. 1897–1902», присвячену «Гурткові гадяцької шкільної молоді», за підписом «Михайло Слобідський»; «Одвертий лист бранця...» Михайла Західного; фейлетон «Білий номер газети» у рубриці «Життєві жарти», без підпису (але рубрику наповнювала редакторка, що було зрозуміло з багатьох матеріалів). У

цьому ж номері (с. 4) – повідомлення про чергове засідання «Гуртка українознавства» сказано, що «після відчитів виступили з промовами галичанин Михайло Західний, гімназисти...», підпис під інформацією – М.

Перегукуються дві статті, написані з відстанню у сім років: у «Рідному Краї» («Чия сила, того й право», 1910, № 4: 2–3, редакційна) і «Газеті Гадяцького земства» («З приводу прилучення Галичини до Самостійного королівства польського», 1917, № 110): і там, і там йдеться про стосунки галицьких українців з поляками. У 1910 р. польські студенти вбили Адама Коцька, організатора українських студентів, які вимагали відкриття українських кафедр у Львівському університеті. Польський суд звинуватив у вбивстві... самих українців. Перед тим, 1908 р. сталася подібна історія: Вандзя Добродзецька, яка застрелила варшавського генерал-губернатора Скалона, була виправдана польським судом, а Мирослав Січинський, який виконав замах на галицького намісника Потоцького з тих самих підстав, був засуджений до смерті. «Судив його польський суд присяжних у Львові і присудив Січинського на смерть. Польське громадянство признало і цей вирок справедливим... Так воно вийшло, що Добродзецька, котра боролася за *їхню* волю, стала народною героїнею, а Січинський, що боровся за *нашу* волю, став звичайним злочинцем!...».

«Оце вам той поклик – “За нашу і вашу волю!”. А як коли почуєте, добрі люде, з уст члена пануючої нації високе гасло “За нашу і вашу волю!”, – то скажіть йому, що це пусте слово, що воно вже вийшло з моди і у тих, що колись його оповістили» (№ 110, 4). Матеріал приписаний не Михайлові Західному, що ніби логічно, а Михайлові Слобідському. Дещо пояснює епіграф до статті: *Присвячую товаришеві Мирославу Січинському, в Америці. «За нашу і вашу волю»*. Читачам нагадується відоме свого часу гасло польських легіоністів, які воювали у складі французької й американської армій. Стаття написана у відповідь на повідомлення, що засуджений 1908 р. на довічне ув’язнення Мирослав Січинський (замість смертної кари, з огляду на великі протести українців) у 1910 р. зник із Львівської тюрми і невдовзі опинився в Америці. Через прилучення Галичини до Польщі у 1917 р. галицькі українці знову втратили право говорити про утиски з боку поляків, тому слово підтримки мало звучати зі Слобожанщини. Ця логіка – більш переконлива у виборі підпису, хоча очевидно, що жоден слобідський мешканець не написав би подібного. Але для Олени Пчілки – це лише чергове продовження наскрізної теми.

Заради остаточного увиразнення двох рольових псевдонімів варто переглянути ще кілька дописів Михайла Слобідського.

Повідомлення «Вечори Вільної України в пам'ять Тараса Шевченка – в Гадячі» (ГГЗ, 1917, № 55) підписано *Слобідський*. У цій же колонці – доповідь Олени Пчілки «Шевченковий заповіт (говорено на святі гадяцької „Просвіти”)». Ця доповідь перегукується з багатьма іншими дописами Олени Пчілки в «Рідному Краї» з приводу відзначення роковин і ювілейних дат Шевченка. Гадяцьке вшанування відбувалося під її орудою, із залученням її досвіду. Зокрема цікавий штрих – своєрідна традиція, яка склалась у ті часи, – завершувати урочистість «апофеозом», тобто «живою картиною»: «Закінчено свято живою картиною: поряд з погруддям Шевченковим з одного боку стояла з корогвою прехороша “Молода Україна” (Г. Мотричівна), а з другого – держав червону корогву козак. Перед погруддям, унизу, були постаті з творів Шевченкових: кобзарь з хлоп'ятком, дівчата, козаки. Картину ставив С. Каташов» (№ 55, 2). Зрозуміло, що повідомлення про подію не могло бути підписане іменем головної діячки цієї події.

Не менш очевидною є присутність Олени Пчілки як захованого автора у нарисі Слобідського «Про що говорить фронт і тил»: «Потрапив я у г. Гадячі, першого дня Зелених Свят, на мітинг. Іду і бачу: зібралось на площаді перед казначейством людей не більш 150 душ. Хто йшов улицею і побачив на площаді гурток людей, задержався та й слухав промовців. Зібрання скликав місцевий “Совіт робочих і салдацьких депутатів”; шкода, що заздальгідь не оповістив про це гадяцької людности, а так публики вийшло таки малувато.

Як же се так? Предсідатель зазначає, що ціле Зібрання пристає на постанову Харківського Обласного Совіта, а тим часом зовсім не було сказано, яка ж саме була та постанова?...

Що це за зібрання, що другою резолюцією, іменем всіх громадян г. Гадяча дає тутешньому Совітові раб. і салд. депутатів право по своїй волі розпорятися всіма тими, котрі, маючи повну свободу слова, могли б висловити свою думку, між иншим про діяльність Гадяцького Совіта робочих і салдацьких депутатів і його членів? Таке право дало Зібрання 150-ти душ, що зійшлися випадково! І вийшло се нібито “общее собрание” гадячан. Нічого не второпаю з того, що зробилося.

Неприсутніх називано провокаторами, *неприсутніх* обвинувачено у важких громадських провинах, і тих обвинувачених навіть не

сповіщено, що над ними відбудеться “народний суд”! *Слобідський*» (№ 59: 3, 4). Подати таке чудове роз’яснення методів, якими діяли більшовицькі організації, могла дуже досвідчена і мудра людина. На жаль, таких людей було надто мало.

Коли стане зрозуміло, що більшовики швидко, не гребуючи жодними засобами, прибирають владу до рук, редакторка на всі можливі лади пояснюватиме знов і знов, що більшовики безсоромно брешуть, що це не пролетаріат, а кримінальні прошарки суспільства... І врешті муситиме відступити – перед навалою більшовиків, що вповні скористалися темнотою народною.

Протягом всього редакторства у «Рідному Краї» Олена Пчілка намагалася, так, чи сяк (боячись закриття), подавати історичні матеріали. Особливо багато апеляцій до періоду Руїни, до знищення Запорізької Січі. Одна з найбільш докладних статей за підписом *Олена Пчілка*, «Марія-Магдалена, мати гетьмана Мазепи», починається так: «Велична постать гетьмана Мазепи будить думку про те, хто були його найближчі родичі і як життя їх спліталося з долею славетного нещасливця, одного в найвидатніших діячів української історії» (Пчілка, 1912: № 7–8: 4). Саме така настанова лягла в основу статті «Борець за самостійність України – гетьман Іван Мазепа», вже за підписом *Слобідський*: «А за що ж проклинали його українські люде?

Відповідь на це проста:

Робили це українські люде по несвідомості своїй великій, бо не знали, не відали, що Гетьман Іван Мазепа, зрадив цареві Петрові для того, щоб вирвати Україну з-під Московської неволі.

Не знали того українські люде, бо у російських школах їх не вчили історичної правди.

А тепер, як настала Воля, як люде заглянули в українську історію, то їй переконалися, що гетьман Іван Мазепа був добрим сином України».

«Україна прозріла і зразу починає віддавати честь своїм кращим синам.

По історії Миколи Аркаса переказав Михайло Слобідський» (Примітка до статті: Микола Аркас. Історія України “Русі” (з малюнками). Краків 1912 р. (Друге видання)) (№ 68: 3). Микола Аркас, поруч з іншими українськими істориками, нерідко фігурує в дослідницьких матеріалах Олени Пчілки.

Насамкінець ще одна цікава іпостась в образі Михайла Слобідського (вже «автора» щоденника «На війні»): йому належить оповідання «Дитяча мрія (Малюнок з галицького життя)». Епіграф до нього такий: «Присвячую моїй Матері».

«Михась був пильним учнем. До обіду ходив у школу, на останній курс сільської школи, а після обіду прибірав на поchtі – за місячну плату 1 карб. Правда, Михасеві тільки що пішов 10-ий рік, та служить треба було, щоб і для дому дещо заробити, бо вдома не було великих гараздів. Їх було троє: мама вдова, що заробляла кравецтвом на життя, він – Михась, нібито голова хазяйства, та ще молодчий братік» (№ 103: 2). Оповідання про те, як бідний, але здібний до навчання Михась став гімназистом: зворушлива ностальгійна нота, в контексті активізації того ж року в Гадячі драматургічної творчості для дитячого театру.

Наукова новизна

У статті вперше запропоновано зробити письменницькі псевдоніми окремим об'єктом дослідження, із залученням низки сучасних методологій. Запропоновано кілька тез для увиразнення феноменології письменницьких псевдонімів, вони підтверджуються аналізом двох неідентифікованих псевдонімів Олени Пчілки – Михайло Західний і Михайло Слобідський, які з'явилися у «Газеті Гадяцького земства» 1917 р. за редакторства Олени Пчілки.

Висновки

Пара розглянутих псевдонімів є насамперед проявом властивого Олені Пчілці критичного мислення. Таким способом вона означила свої вболівання за розірваність України між різними державами. Олена Пчілка насамперед гадячанка, уродженка Полтавщини (безліч текстів і згадок про діячів, які «родом з Полтавщини»), тому головні вболівання – за Наддніпрянщину. Друге вболівання – Волинь і Холмщина, які сприймаються як одне ціле (десятки статей про «засмиканий край» Холмщину і суміжну Волинь). Завжди у полі уваги також Галичина, бо там бурхливі демократичні події, завдяки яким українство долає численні перешкоди і стає все більш свідомим. Галичина часто подає зразки, як насправді треба себе відстоювати. Олена Пчілка пропонує читачам брати приклад з галичан у багатьох історіях.

Два автори, яким належить близько трьох десятків статей у «Газеті Гадяцького земства» 1917 р., Михайло Західний і Михайло Слобідський, стали авторами важливих текстів політичного спрямування, скерованих на об'єднання східної і західної частин України, на зміцнення її військової сили. Так Ольга Петрівна віддавала шану пам'яті старшому сину,

доробляла замість нього ту важливу роботу, яку він, як справжній чоловік, виконав би, мабуть, краще за неї, але не встиг. Нема сумніву, що Олена Пчілка залучила б Михайла до автури її часопису і газети, так само, як залучала Ольгу й Ларису. Троє старших дітей, в ранньому віці покликаних матір'ю на літературну дорогу, хоч по-різному, але йшли нею, кожен із них зробив свій важливий внесок. Зібрані в одному томі й нещодавно опубліковані літературні праці Михайла Косача це підтверджують.

Важливим аспектом двох проаналізованих псевдонімів є їхня чітко наголошена бінарність – спільне ім'я, семантично антонімічні прізвища. Це втілення критичного мислення Олени Пчілки і водночас її політичної прозорливості. Отже, крім головної жіночої ролі і багатьох допоміжних навколо неї, Олена Пчілка створила і переконливо зіграла низку чоловічих амплуа.

Література

- Газета Гадяцького Земства (1917). №№ 38, 55, 59, 60, 63, 66, 67, 70, 87, 103, 108, 114, 115.
- Гейзінга, Й. (1994). *Homo Ludens*. Досвід визначення ігрового елемента культури; пер. О. Мокровольського. Київ: Основи.
- Єремеева, І. (2014). «Nomen est omen»: псевдоніми в акторському середовищі Наддніпрянської України другої половини ХІХ – початку ХХ ст. *Історія. Грані*, 10, 140–144.
- Косач, Михайло (Михайло Обачний) (2017). *Твори. Переклади. Листи. Записи кобзарських дум*; упоряд. Л. Мірошніченко. Київ: Комора.
- Мірошніченко, Л. (2009). Михайло Обачний (Косач): правда документів і домисли. *Спадщина: Літературне джерелознавство. Текстологія*. 4, 102–120.
- Мороз, Л. (2019). Персоналізований герой власне рольового типу в українській рольовій ліриці ХХ століття. *Держава і регіони. Серія: Гуманітарні науки*, 1 (56), 39–43.
- Паві, П. (2006). Словник театру; пер. з фр. Маркіяна Якуб'яка. Львів: ЛНТУ.
- Пчілка Олена (1912). Марія-Магдалена, мати гетьмана Мазепа. *Рідний Край*, № 7–8, 4–7, 5–10.

References

- Hazeta Hadiatskoho Zemstva (1917). №№ 38, 55, 59, 60, 63, 66, 67, 70, 87, 103, 108, 114, 115 (in Ukrainian).
- Heizinha, Y. (1994). *Homo Ludens. Dosvid vyznachennia ihrovoho elementa kultury* [Homo Ludens. The experience of defining the game element of culture]. Kyiv: Osnovy (in Ukrainian).
- Yeremeieva, I. (2014). «Nomen est omen»: psevdonimy v aktorskomu seredovyshchi Naddniprianskoi Ukrainy druhoi polovyny XIX – pochatku XX st. [«Nomen est omen»: pseudonims in the environment of Dnieper Ukraine in the 19th – 20th centuries]. *Istoriia. Hrani*, 10, 140–144 (in Ukrainian).

- Kosach, Mykhailo (Mykhailo Obachnyi) (2017). *Tvory. Pereklady. Lysty. Zapysy kobzarskykh dum* [Works. Translations. Letters. Records of Kobzar councils]. Kyiv: Komora (in Ukrainian).
- Miroshnychenko, L. (2009). Mykhailo Obachnyi (Kosach): pravda dokumentiv i domysly [Mykhailo Obachnyi (Rosach): the truth of the documents and conjectures]. *Spadshchyna: Literaturne dzhereloznavstvo. Tekstolohiia*. T. 4, 102–120 (in Ukrainian).
- Moroz, L. (2019). Personalizovanyi heroi vlasne rolovoho typu v ukrainskii rolivii lirytsi XX stolittia [A personalized hero of the actual role-type in Ukrainian role-playing lyrics of the 20th century]. *Derzhava i rehiony. Serii: Humanitarni nauky*, 1 (56), 39–43 (in Ukrainian).
- Pavi, P. (2006). *Slovnyk teatru* [Theater dictionary]. Lviv: LNTU (in Ukrainian).
- Pchilka Olena (1912). Mariia-Mahdalena, maty hetmana Mazepy [Maria-Magdalena, mother of Hetman Mazepa]. *Ridnyi Krai*, No 7–8, 4–7, 5–10 (in Ukrainian).

Maria Moklytsia. Mykhailo Kosach as a character in Olena Pchilka’s journalism (to questions about role pseudonyms). The article talks about Olena Pchilka’s pseudonyms recorded in dictionaries, as well as unidentified as an object for a separate study.

The **purpose** of the article is to outline phenomenology as an object of literary research pseudonyms in Olena Pchilka’s work in general, in journalism in particular. Achieving this aim requires a combination of methodological approaches: cultural-historical and cultural-sophistic (context of the era, cultural and social mission of the author), psychoanalytical (game in process creativity), metadramatic (“role in role” parameters), linguistic (onomastic aspect of pseudonyms), and structuralist (binary role distribution).

Results. In the process of creativity of artists of the 20th century dominate reflection and conscious playing internal conflicts, and therefore the specificity of the creative process is determined by the game (in the deepest origins, sublimation equals game), and it becomes a special identifier of the author’s style of dramatization of all genres and types of creative activity. In the article, it is proposed to do this for the first time writer’s pseudonyms as a separate object of research, with the involvement of a number of modern ones methodologies. It is suggested in the study of writer’s pseudonyms to turn to acting experience to use pseudonyms and roles. Several theses are offered for expression of the phenomenology of writer’s pseudonyms. The theses are confirmed by the analysis of two unidentified pseudonyms of Olga Kosach-Dragomanova – Mykhailo Zakhidny and Mykhailo Slobidsky, which appeared in the “Vestniki zemskikh Hadiatsky” in 1917 under her editorship. **Conclusions.** An important aspect of these two pseudonyms is their clearly emphasized binary (common name, semantically antonymous surnames). This is the embodiment of critical thinking of Olena Pchilka and at the same time of her political foresight. In addition to the main female role, specified in the most known by her pseudonym, Olena Pchilka also created a number of male roles.

Key words: pseudonym, cryptonym, dramatization, game, role.

Моклиця Марія Василівна – доктор філологічних наук, професор кафедри теорії літератури та зарубіжної літератури Волинського національного університету імені Лесі Українки, <https://orcid.org/0000-0001-7984-4377>; Mariya.Moklytsya@vnu.edu.ua